

meest tastbaar zijn: de concrete leef- of woongemeenschap en de daarbij horende *face-to-face*-relaties in een publieke ruimte.

Naast de aard en ontwikkeling van de organisaties leert het boek ook iets over de omstandigheden waarin ze werden opgericht en hun precieze functies. Verschillende auteurs wijzen er bijvoorbeeld op dat openheid van bestaande organisaties een belangrijke rol speelde, dat veel organisaties religieus van aard waren en dat ook de taal een bijdrage leverde. Dat wil echter niet zeggen dat ze geen andere functies hadden, integendeel. Sociale noden en kenmerken van de immigrantengroepen lijken minstens even belangrijk geweest te zijn. Het is daarom des te merkwaardiger dat organisaties die de belangen van inwijkelingen in de sociaal-economische sfeer behartigen niet of nauwelijks van de grond kwamen. Uit de bijdragen rond het Amsterdamse kleermakersgilde voor 1800 (Bibi Panhuysen) en de beroepsgebonden belangenbehartiging van immigranten in de twintigste eeuw (Jan Rath en Judith Roosblad) komt bovendien de paradox naar voren dat de integratie van immigranten in de bestaande organisaties schijnbaar moeizamer verliep in de twintigste eeuw dan in de achttiende. Jammer genoeg is het moeilijk uit deze zeer uiteenlopende bijdragen antwoorden te distilleren op de vraag naar determinerende factoren die in het inleidende stuk van Leo Lucassen terecht wordt gesteld.

Oscar Gelderblom reikt enkele institutioneel-economische factoren aan als antwoord op de vraag waarom met name voor kooplieden de noodzaak om zich in corporaties te verenigen in de Nieuwe Tijd afnam. Marlou Schrover biedt in haar grondige bijdrage rond Duitse immigranten een beter zicht op de invloed van politieke en ideologische transformaties, en reikt ook enkele interessante theoretische perspectieven aan. Meestal ontbreekt echter het lange termijnperspectief, wat uiteraard te maken heeft met de keuze voor een brede waaier aan *case studies*. Naast deze diversiteit zit de meerwaarde van het boek eerder in de keuze om historici met andere sociale wetenschappers te confronteren. Migratie en integratie zijn bij uitstek immers terreinen waarop de kruisbestuiving tussen verschillende disciplines vruchten kan afwerpen, zoals onder meer de bijdragen van de antropologen Nancy Foner en Richard Staring aantonen. Foner wijst er in een bijdrage over New York op dat de geschiedenis van de migratie (en de bijbehorende mythevorming) in het ontvangende land een belangrijke factor is in de perceptie van nieuwe inwijkelingen. En Staring maakt in een beknopte maar rake vergelijking tussen Turken en Somaliërs duidelijk dat de werking van netwerken afhangt van de sociaal-culturele, economische en politieke context van het ontvangende land én van het sociaal kapitaal van de migranten in kwestie.

Bert De Munck

Centrum voor Stads geschiedenis, Universiteit Antwerpen

Ernst Homburg, *Groeien door kunstmest. DSM Agro, 1929-2004* (Hilversum: Verloren, 2004) 383 p. ISBN 9065508198

Het huidige chemieconcern DSM heeft zijn wortels in de winning van steenkolen in de Limburgse heuvels. De productie van kunstmest was de eerste chemische activiteit van dit uit Staatsmijnen voortgekomen bedrijf. Om tot een meer rendabele verwerking van de kolen te komen verwerkte Staatsmijnen deze vanaf 1918 tot cokes. Het bij de cokesproductie vrijkomende ammoniak en cokesovengas werd omgezet in zwavelzure

ammoniak en stikstof. Deze vormden de basis voor de fabricage van stikstofkunstmest door het in 1927 opgerichte Stikstofbindingsbedrijf. In dezelfde periode ontstonden ook de kunstmestproducenten Albatros en het aan de Hoogovens verbonden Mekog. Aangezien deze na een fusie tot Unie van Kunstmestfabrieken in 1971 uiteindelijk geheel in handen kwamen van DSM Agro, beschrijft dit boek feitelijk de geschiedenis van de gehele Nederlandse kunstmestindustrie.

De studie van Homburg vormt een *spin off* van het onderzoeksproject *Techniek in Nederland in de Twintigste eeuw*. Daarnaast leunt het voor wat betreft de kennis over techniek en research sterk op het in dissertatievorm verschenen onderzoek van Arjen van Rooij (*Building plants. Markets for technology and internal capabilities in DSM's fertilizer business, 1925-1970* (Amsterdam: Aksant, 2004) en gerecenseerd in TSEG 2.4 (2005) 160-162). Dat biedt het voordeel dat de achtergrondkennis over technologische ontwikkelingen en innovaties bij de auteur ruimschoots voorhanden is. In deze studie, die is opgebouwd uit een aantal chronologische hoofdstukken, wordt dan ook relatief veel aandacht besteed aan de ontwikkeling en toepassing van nieuwe technieken in de kunstmestproductie. Nederland speelde hier bepaald geen voortrekkersrol, maar trad in het voetspoor van de grote Duitse chemieconcerns. Door toepassing van in het ene bedrijfsonderdeel of productieproces verworven kennis en ervaring in andere processen of onderdelen van de productie, kon de Nederlandse kunstmestindustrie zich niettemin technologisch lange tijd handhaven. Deze zogenaamde cumulatieve kennisopbouw resulteerde echter ook in een zekere padafhankelijkheid, een voortgaan op eenmaal ingeslagen wegen.

Desondanks wist de Nederlandse kunstmestsector een sterke concurrentiepositie te ontwikkelen. Hoewel met name Duitse en Belgische bedrijven hun overtollige productie op de open Nederlandse markt dumpten, wisten de Nederlandse bedrijven toch een groot aandeel op de thuismarkt te veroveren. Dat lukte door een scherpe prijsstelling en een uitgekiende marketingstrategie, maar vooral door een nauwe samenwerking in de verkoop. Door de oprichting in 1935 van het Centraal Stikstof Verkoopkantoor, waarin alle stikstofproducenten onder leiding van het Handelsbureau van Staatsmijnen samenwerkten, wisten de Nederlandse stikstoffabrieken de prijzen te handhaven en de markt op een effectieve manier te verdelen. Ten slotte steeg door intensieve voorlichtingscampagnes waarin de verschillende kunstmestbedrijven onder regie van Staatsmijnen samenwerkten met overheidsinstellingen als het Ministerie van Landbouw en de Wageningse Landbouwhogeschool, het gebruik van kunstmest per hectare in de Nederlandse landbouw tot het hoogste ter wereld. Na de oorlog luwde de felle concurrentiestrijd en respecteerden de fabrikanten elkaars thuismarkten. Dat was mede mogelijk doordat de sterk stijgende vraag tot begin jaren zestig de productie overtrof. In deze gunstige marktconstellatie wist Nederland zich op de golven van de succesvolle binnenlandse landbouw zelfs te ontwikkelen tot de grootste producent van stikstofkunstmest in Europa.

De jaren zestig markeerden in de kunstmestsector, evenals in veel andere basisindustrieën, een keerpunt. De vorming van de EEG legde de Europese markten open met als gevolg een verhevigde concurrentie. Veel bedreigender was de toenemende concurrentie van Amerikaanse en Japanse kunstmestproducenten die resulteerde in een voortdurende daling van de prijs, waardoor de marges steeds verder onder druk kwamen te staan. Tegelijkertijd voltrokken zich ingrijpende technologische veranderingen waardoor de productie van kunstmest op basis van olie en aardgas mogelijk werd en een proces van ongekende schaalvergroting plaatsvond. Voor het Stikstofbin-

dingsbedrijf werden de gevolgen hiervan versterkt door de sluiting van de Limburgse kolenmijnen en het daarmee wegvallen van de eigen grondstoffenbasis. Door capaciteitsvergroting, kostenverlaging en fusie wisten de Nederlandse kunstmestproducenten zich vooralsnog staande te houden. Ze bouwden enorme installaties in Geleen, IJmuiden en bij Pernis waardoor de arbeidsproductiviteit tussen 1960 en 1980 verdrievoudigde. De export werd verlegd van verre markten naar Europa, waar de concurrentie minder heftig was. Het onheil was echter niet te keren. Vanaf 1980 moest DSM Agro steeds dieper snijden in de productiecapaciteit door het sluiten of afstoten van fabrieken. Van de bijna zeventuizend werknemers die DSM Agro en zijn voorgangers in 1960 hadden, waren er in 2000 nog slechts 610 over. Opmerkelijk genoeg steeg de omvang van de productie nog wel enigszins. Maar het proces van 'voortgaande frontversmalling' leidde ertoe dat voor DSM Agro uiteindelijk slechts een bijrol op de Europese kunstmestmarkt overbleef.

In zijn studie besteedt Homburg ruim aandacht aan de technologische aspecten van deze geschiedenis en ook de door de kunstmestsector sterk gestimuleerde ontwikkeling van het gebruik van kunstmest in de Nederlandse landbouw komt uitgebreid aan de orde. Het is een gedegen en breed opgezette studie van een industriector die in het verleden een duidelijk groter belang heeft gehad. Helaas ontbreken in deze studie wel de cijfers die het mogelijk zouden maken het daadwerkelijke belang van deze sector te wegen. Er zijn geen doorlopende reeksen van omzet, winst en rendement van het Limburgse bedrijf of de sector als geheel in het boek opgenomen. Ook heeft de auteur weinig aandacht voor de positie van het kunstmestbedrijf binnen Staatsmijnen en de invloed die dit had op de relatie met de overheid en de verhouding tot andere Nederlandse bedrijven. Evenmin wordt duidelijk wat het relatieve belang van de kunstmest was voor Staatsmijnen en hoe de gezagsverhoudingen lagen. Het is evident dat de feitelijke beslissingen elders werden genomen en juist in een periode dat de kunstmestsector onder druk kwam te staan werd dit het bedrijf fataal. Het is dan ook veelzeggend dat DSM zich als chemisch concern in een geheel andere richting ontwikkelde en de kunstmest die aan de wieg stond van de Limburgse chemie, tot een bijrol werd gereduceerd. Jammer genoeg blijven de verwickelingen en strategische overwegingen die hieraan ten grondslag lagen onderbelicht, ook omdat de periode vanaf 1990 in het boek nauwelijks aan bod komt.

Joost Dankers
Universiteit Utrecht

Stefan Gropp, *De stedelijke muntslag te Deventer en Nijmegen 1528/43-1591. Stedelijk particularisme tegen Habsburgs centralisme in de Oostelijke Nederlanden* (Hilversum: Verloren, 2004) 318 p. ISBN 9065508082

Stefan Gropp promoveerde in 2001 op de stedelijke muntslag van Deventer en Nijmegen met een oorspronkelijk in het Duits verschenen proefschrift aan de Radboud Universiteit van Nijmegen. De belangstelling voor het boek bleek zo groot, dat besloten werd om een Nederlandstalige uitgave te publiceren. De auteur heeft grondig bronnenonderzoek gedaan in zowel stedelijke als andere overheidsarchieven (Arnhem, Zwolle, Brussel en Düsseldorf) en heeft daarmee waardevol pionierswerk verricht.